

अध्याय एक : जिल्लाको भौगोलिक तथा भौतिक स्थिति चित्रण

१.१ भौगोलिक अवस्थिति, सिमाना तथा राजनैतिक एवं प्रशासनिक विभाजन

नुवाकोट जिल्ला नेपाल अधिराज्यको मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रको पहाडी जिल्लाहरु मध्येको एक हो । महामहाभारत पर्वत श्रृंखलाको उत्तरपट्टि तथा हिमाली प्रदेशको दक्षिणमा अवस्थित नुवाकोट जिल्लाको छुट्टै ऐतिहासिक महत्व रहेको छ । नौ वटा किल्लाहरुको केन्द्र भएको हुनाले पूर्व मध्यकाल देखि नै यस जिल्लालाई नुवाकोट भनिएको हो । यी नौ वटा किल्लाहरु वेलकोट, धुवाँकोट, धैवुडकोट, प्यासकोट, भैरमकोट, मालाकोट, सिमलकोट, सल्यानकोट र कालीकोट भएको र यीनको साभा नामका रूपमा नवकोटवाट परिमार्जित हुँदै नुवाकोट नामाकरण भएको भनिन्छ । त्यसवेला नुवाकोटको अधिनमा हालको धादिङ्ग जिल्ला पनि पर्दथ्यो । गोपाल राजवंशावलीमा पनि यस स्थानको नाम “नवक्वाठ” अर्थात् नौवटा किल्ला भनी लेखिएको छ ।^१ यसप्रकार गोपाल राजवंशावली अनुसार मल्ल कालको अम्युदय देखि नै नुवाकोट काठमाण्डौँ उपत्यकाको पश्चिम तिरको मूल ढोकाको रूपमा देखा पर्दछ । त्यसवखत प्रशासनिक र सैनिक दृष्टिकोणवाट पनि यो स्थान महत्वपूर्ण थियो । नौ वटा किल्लाहरुको केन्द्र भएकाले यस स्थानवाट ती सबै किल्लाहरुको प्रशासन हुनुका साथै पश्चिम तिरवाट हुने आक्रमणको प्रतिकार सुरक्षा कर्मीवाट हुने गर्दथ्यो । यो जिल्ला नेपाल-तिब्बत व्यापारको मूलद्वार, भृकुटीको घर माइती गर्ने मूलवाटो तथा पृथ्वी नारायण शाहको सामरिक महत्वको ठाउँका साथै चिनिया फौजलाई काठमाण्डौँ उपत्यका तर्फ र नेपाली फौजलाई केरुङ तर्फ पस्ने आधार युद्ध शिविरको रूपमा ऐतिहासिक महत्व राखेको जिल्ला हो ।

क्षेत्रफलको हिसावमा ११९३ वर्ग किलोमिटर^२ भूभाग ओगटेको यस जिल्लाको उत्तर तर्फ रसुवा जिल्ला, दक्षिण र पश्चिम तर्फ धादिङ्ग, र पूर्व तर्फ काठमाण्डौँ र सिन्धुपाल्चोक जिल्ला सिमाना रहेका छन् (नक्सा १) । ज्यामितिय हिसावमा यो जिल्ला २७°४५' उत्तरी आक्षांश देखि २८°२०' उत्तरी आक्षांश सम्म ८५° पूर्वी देशान्तर देखि ८५°४५' पूर्वी देशान्तर सम्म फैलिएको छ । यो जिल्ला मध्यवर्ती पहाडी प्रदेशमा रहेता पनि यस जिल्लाको सबभन्दा होचो भाग दक्षिणको त्रिशुली नदी किनारको ४५० मिटर (सामुद्रिक सतहको उचाई देखि) र सबभन्दा अग्लो भाग ध्याङफेदी गा.वि.स.को उत्तरी सिमानाको तीनचुली ५१४४ मिटर छ । होचो नदीघांटी अत्यन्त गर्मी हुने उपउष्ण हावापानी पाइने क्षेत्र देखि स्थायी हिउँ रेखा भन्दा माथि सम्म फैलिएको हुँदा यस जिल्लाको भू-वनोट, हावापानी, वनस्पती, माटो तथा अन्य जनजीवन र क्रियाकलाप अत्यन्त विषम छन् । यस जिल्लाको उत्तरमा लाङ्गटाङ राष्ट्रिय निकुञ्ज र दक्षिण तर्फ शिवपुरी राष्ट्रिय निकुञ्जले केही गा.वि.स. का भूभाग ढाकेको छ । नुवाकोट जिल्ला प्रशिद्ध हिन्दु तिर्थस्थल गोसाईकुण्ड र लाङ्गटाङ क्षेत्रमा जाने प्रमुख पर्यटक मार्गमा पर्दछ । यस जिल्लामा ऐतिहासिक नुवाकोट दरवार र अन्य प्रशस्त किल्ला र ऐतिहासिक स्थल तथा धरोहरु छन् ।

^१ मेची देखि महाकाली सम्म, खण्ड २, नेपाल सरकार, संचार मन्त्रालय, सूचना विभाग, २०३१ ।

© जिल्लावाट उपलब्ध नक्साका आधारमा क्षेत्रफल ११२१ वर्ग कि.मी. देखिन्छ। तर जिल्लाका पुराना तथ्यांकमा ११२१ वर्ग कि.मी. उल्लेख छ । यस प्रतिवेदनमा सम्भव भएसम्म ११९३ वर्ग कि.मी. प्रयोग गरिएको छ । तर कतिपय ठाउँमा विभिन्न समूहको जोड मिलाउन पर्ने हुँदा ११२१ वर्ग कि.मी. नै प्रयोग गरिएको ।

त्रिशुली नदी यस जिल्लाको मेरुदण्ड हो भने त्रिशुली बजार यहाँको ऐतिहासिक व्यापारिक केन्द्र हो । राजधानी काठमाण्डौं देखि त्रिशुली बजार ७० कि.मि. लामो पासाङ्ग ल्हामु राजमार्गले जोडेको छ । यो राजमार्ग २०२० सालमा निर्माण भएको हो ।

१.१.१ प्रशासनिक विभाजन

यस जिल्लामा १ नगरपालिका र ६१ गा.वि.स. रहेका छन् जसलाई १३ इलाकामा विभाजन गरिएको छ । प्रतिनिधि सभा निर्वाचनको लागि जिल्लालाई ३ निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ । संसदीय निर्वाचन क्षेत्र नम्बर १ मा ४ वटा इलाका र अन्तर्गतका २० वटा गा.वि.स.हरु समावेश छन् भने निर्वाचन क्षेत्र नम्बर २ अन्तर्गत ५ वटा इलाका र २३ वटा गा.वि.स.हरु समावेश गरिएको छ । त्यस्तै क्षेत्र नम्बर ३ अन्तर्गत ४ वटा इलाका र १ नगरपालिका तथा १८ गा.वि.स.हरु समावेश गरिएको छ । नगरपालिका तथा गा.वि.स.हरुको क्षेत्रफल, भौगोलिक अवस्थिति, उचाई/सदरमुकाम सम्मको दुरी र पहुँचको माध्यम तालिका १.१ मा दिइएको छ । क्षेत्रफलको हिसावले सवैभन्दा ठूलो गा.वि.स. ध्याङफेदी (१००.५७ वर्ग कि.मी.) रहेको छ भने सवैभन्दा सानो गा.वि.स. खरानीटार (४.२४ वर्ग कि.मी.) रहेको छ । सदरमुकामवा दुरीको हिसावले वेतिनी गा.वि.सं. सवभन्दा टाढा (२० कोष) छ भने सवैभन्दा नजिक गोर्खु र चारघरे गा.वि.सं. (२ कोष) छन् । (नक्सा २ र ३) ।

जिल्लाको सदरमुकाम रहेको विदुर नगरपालिका २०४३ फागुन १८ गतेको निर्णयबाट नगरपालिका कायम भएको हो ।

तालिका १.१ : इलाका अनुसार गा.वि.सं. तथा न.पा. र तिनको विवरण

निर्वाचन क्षेत्र नं. १								
इलाका नं.	गा.वि.स. / न.पा.	(व.कि.मि.)जम्मा क्षेत्रफल	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्युनतम उचाई (मिटर)	(कोष)सदरमुकाम सम्मको दुरी	पहुँचको माध्यम

१.	लिखु	११.९०	२७°४९'५६" देखि २७°५२'५७" सम्म	८५°२३'८" देखि ८५°२६'३" सम्म	३११७	१०३ ०	१३.५	कच्चि सडक
	तलाखु	३०.१०	२७°४९'२२.३" देखि २७°५२'५९.२५" सम्म	८५°२४'५१.२६" देखि ८५°२८'२०" सम्म	३५३१	११३ ०	१६	कच्चि सडक
	छाप	९.६६	२७°४८'५८.५" देखि २७°५१'२३" सम्म	८५°२३'५४" देखि ८५°२६'१६" सम्म	१९३०	१३३ ०	१५	कच्चि सडक

ईलाका नं.	गा.वि.स. / न.पा.	(ब.कि.मि.)जम्मा क्षेत्रफल	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्यूनतम उचाई (मिटर)	(कोष)सदरमुकाम सम्मको दुरी	पहुँचको माध्यम
	सिक्रे	१५.३१	२७°४८'३२" देखि २७°५१'४४" सम्म	८५°२१'११" देखि ८५°२३'५४" सम्म	३४३६	८३१	११	पैदल
	महाकाली	१६.३८	२७°५१'३१" देखि २७°५३'२९" सम्म	८५°२०'१७.२९" देखि ८५°२३'३३.३४" सम्म	३१३५	८१०	९.५	पैदल
२.	समुन्द्रादेवी	१६.८५	२७°४८'३२" देखि २७°५१'४६" सम्म	८५°१८'११" देखि ८५°२१'५०" सम्म	३४५३	६४०	८.५	ग्रावेल सडक
	थानापति	१३.९०	२७°४८'४५" देखि २७°५१'५५" सम्म	८५°१६'७.२५" देखि ८५°१८'४५" सम्म	३३०५	६२०	५	कच्चि सडक
	थानसिङ	१५.३५	२७°५१'३" देखि २७°५३'३४.४५" सम्म	८५°१३'२४.५२" देखि ८५°१७'१६.१६" सम्म	१०४३	५६६	४	कच्चि सडक
	चतुराले	१०.६०	२७°५०'१७.४५" देखि २७°५२'४०.१" सम्म	८५°१२'१६.२६" देखि ८५°१४'५३" सम्म	१५५३	५८०	४.५	पैदल
	सुनखानी	१०.३५	२७°४८'४५" देखि २७°५१'५१" सम्म	८५°१८'८.५०" देखि ८५°२०'२५" सम्म	३३३४	६१५	६.५	ग्रावेल सडक
	ओखरपौवा	१८.९०	२७°४६'१६.३१" देखि २७°४८'५६" सम्म	८५°१३'१२" देखि १० ८५°१६'५१.३०" सम्म	३१४७	११६४	७.५	कालोपत्रे सडक
आवधिक विद्या विकास योजना भाग-१								

ईलाका नं.	गा.वि.स. / न.पा.	(व.कि.मि.)जम्मा क्षेत्रफल	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्युनतम उचाई (मिटर)	(कोष)सदरमुकाम सम्मको दुरी	पहुँचको माध्यम
	ककनी	१९.१७	२७°४७'३५" देखि २७°५६'४८.५६" सम्म	८५°११'३९" देखि ८५°१७'५८.२१" सम्म	२१४७	८९५	५.५	कालो पत्रे सडक
	मदानपुर	२१.३३	२७°४९'२.३५" देखि २७°५३'२६.३२" सम्म	८५°०९'१.४५" देखि ८५°१३'१५.५२" सम्म	२०२४	४९५	४	कालो पत्रे सडक
	सूर्यमती	१०.७६	२७°५२'३१" देखि २७°५४'२" सम्म	८५°१०'१४.३८" देखि ८५°१४'२५" सम्म	११८९	५१७	३	ग्रावेल सडक
	चाउथे	१७.५१	२७°४५'५७" देखि २७°४८'४६" सम्म	८५°१०'२" देखि ८५°१३'३९" सम्म	२०३७	८८७	१०	कच्ची सडक

४.	कुमरी	३३.९३	२७°४६'८.५" देखि २७°०४'३४.२०" सम्म	८५°०४'५९" देखि ८५°१०'५८" सम्म	२०५०	७२०	५.५	कच्चि सडक
	दुईपिपल	३३.९३	२७°४७'२५" देखि २७°५०'४३" सम्म	८५°००'५९.२५" देखि ८५°०८'३२" सम्म	२०७५	८२०	५	कच्चि सडक
	बेलकोट	३८.७७	२७°४७'३८" देखि २७°५२'३२" सम्म	८५°०८'९" देखि ८५°११'५७.२०" सम्म	१९६३	८८६	३.५	कालो पत्रे सडक
	जिलिङ	३१.१५	२७°४९'००" देखि २७°५१'३६" सम्म	८५°०५'००" देखि ८५°०८'३६" सम्म	२०७४	८६८	३.५	कच्चि सडक

ईलाका नं.	गा.वि.स. /न.पा.	जम्मा क्षेत्रफल (व.कि.मि.)	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्युनतम उचाई (मिटर)	(कोष)सदरमुकाम सम्मको दूरी	पहुँचको माध्यम
	रातमाटे	११.३४	२७°५०'००" देखि २७°५१'३५.४०" सम्म	८५°११'९.३५" देखि ८५°०५'०५" सम्म	१०००	८८०	३.५	कच्चि सडक

निर्वाचन क्षेत्र नं. २

ईलाका नं.	गा.वि.स.को नाम	(व.कि.मि.)जम्मा क्षेत्र फ.	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्यूनतम उचाई (मिटर)	(कोष)सदरमुकाम सम्मको दुरी	पहुँचको माध्यम
९.	खानीगाऊँ	१४.५३	२७°५३'३९.४०' देखि २७°५६'२७' सम्म	८५°१०'२७.२६' देखि ८५°१३'५८.४३' सम्म	१०६०	५१७	२.५	ग्रावेल सडक
	हल्देकालिका	९.९३	२७°५५'१' देखि २७°५६'५९' सम्म	८५°१३'२' देखि ८५°१६'०.३३' सम्म	१३८५	५ वर्ग ९३	४.५	पैदल
	गेर्खु	१७.५७	२७°५५'३४.२५' देखि २७°५८'३४.३४' सम्म	८५°०९'२८.१६' देखि ८५°१३'५२.३१' सम्म	१६१९	५९३	२	ग्रावेल सडक
	लच्याङ	१५.५०	२७°५६'२१' देखि २७°५९'१५.२६' सम्म	८५°१५'१' देखि ८५°१९'३.३४' सम्म	२४३०	७६०	६	कर्चि सडक
	वागेश्वरी	१३.१६	२७°५५'१७' देखि २७°५८'२८.२' सम्म	८५°१२'१२.३७' देखि ८५°१५'५०.४५' सम्म	१६३३	६६०	३.५	कर्चि सडक
१०.	चौघडा	१२.७५	२७°५२'१६' देखि २७°५४'५८' सम्म	८५°१३'५' देखि ८५°१७'५.१८' सम्म	१३४१	५३७	४	ग्रावेल सडक

ईलाका नं.	गा.वि.स.को नाम	(व.कि.मि.)जम्मा क्षेत्रफल	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्यूनतम उचाई (मिटर)	(कोष)सदरमुकाम सम्मको दुरी	पाँचको माध्यम
	गणेशस्थान	९.५१	२७°५४'१८" देखि २७°५६'१९" सम्म	८५°१२'४७.२२" देखि ८५°१६'३२.३९" सम्म	१०९३	५५५	५	ग्रावेल सडक
	नर्जामण्डप	१३.३७	२७°५४'४३.३६" देखि २७°५७'२०.९" सम्म	८५°१५'५४.३७" देखि ८५°१८'३०.३१" सम्म	१०६०	५९०	६	कच्ची सडक
	उर्लेनी	२६.२६	२७°५७'१८" देखि २७°१८'२८" सम्म	८५°१८'३२.२३" देखि ८५°२२'३२.४५" सम्म	३८५७	९४०	८	कच्ची सडक
	खरानीटार	४.२४	२७°५४'५१" देखि २७°५६'४०" सम्म	८५°१८'७.३५" देखि ८५°१९'२२" सम्म	१३४८	७१०	६०५	कच्ची सडक

११.	कविलास	ट.६९	२७°५२'३१" देखि २७°५५'६" सम्म	८५°१६'४१.३५" देखि ८५°१८'२५.२०" सम्म	१४२५	६००	५.५	ग्रावेल सडक
	पञ्चकन्या	ट.२०	२७°५३'००" देखि २७°५५'१०.३५" सम्म	८५°१८'६.४०" देखि ८५°२०'३०.१२" सम्म	१६४०	६५२	७	कच्ची सडक
	भद्रुटार	१४.२५	२७°५१'३२" देखि २७°५२'२८" सम्म	८५°१६'५१.३५" देखि ८५°२०'३४.५१" सम्म	१५४६	६२०	७	कच्ची सडक
	थप्रेक	१५.२०	२७°५३'११.४०" देखि २७°५५'९" सम्म	८५°१८'१६.२५" देखि ८५°२२'३६.२५" सम्म	२१३५	६१५	८	कच्ची सडक

ईलाका नं.	गा.वि.स. / न.पा.	(व.कि.मि.)जम्मा क्षेत्रफ.	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्यूनतम उचाई (मिटर)	(कोष)सहरमुकाम सम्मको दुरी	पहुँचको माध्यम
	कविलास	८.६९	२७°५२'३१" देखि २७°५५'६" सम्म	८५°१६'४१.३५" देखि ८५°१८'२५.२०" सम्म	१४३५	६००	५.५	ग्रावेल सडक
	पञ्चकन्या	८.२०	२७°५३'००" देखि २७°५५'१०.३५" सम्म	८५°१८'६.४०" देखि ८५°२०'३०.१२" सम्म	१६४०	६५२	७	कच्ची सडक
	भद्रुटार	१४.२५	२७°५१'३२" देखि २७°५२'२८" सम्म	८५°१६'५१.३५" देखि ८५°२०'३४.५१" सम्म	१५४६	६२०	७	कच्ची सडक
	थप्रेक	१५.२०	२७°५३'११.४०" देखि २७°५५'९" सम्म	८५°१८'१६.२५" देखि ८५°२२'३६.२५" सम्म	२१३५	६१५	८	कच्ची सडक
१२	सुन्दरादेवी	६.२६	२७°५५'११.२५" देखि २७°५७'९.३०" सम्म	८५°२०'२९.२०" देखि ८५°२२'३६.२५" सम्म	१९६०	६५०	९	कच्ची सडक
	सिखरबेसी	२१.५६	२७°५६'४१" देखि २८°१५'२" सम्म	८५°२२'१९.३३" देखि ८५°२४'३७" सम्म	४५९१	१०५०	१३	कच्ची सडक
	समुन्द्रटार	६.०८	२७°५५'४.३०" देखि २७°५७'००" सम्म	८५°२२'१५" देखि ८५°२३'५९" सम्म	१८८०	८४६	११	कच्ची सडक
	रालुकादेवी	१८.०५	२७°५५'१३" देखि २७°५८'३" सम्म	८५°१८'२०.२९" देखि	२१९०	६१६	८	कच्ची सडक

आवधिक जिल्ला विकास योजना संसद-१

ईलाका नं.	गा.बि.स. / न.पा.	(व.कि.मि.)जम्मा क्षेत्रफल	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्यूनतम उचाई (मिटर)	(कोष)सदरमुकाम सम्मको दुरी	पहुँचको माध्यम
				८५°२२'१८.२६' सम्म				
	बालकुमारी	१३.८८	२७°५२'५५.१५' देखि २७°५५'२०.२०' सम्म	८५°२१'५६' देखि ८५°२४'५४.३०' सम्म	३१३५	८४६	१०	कच्चि सडक
१३.	बेतिनी	३३	२७°५२'३३' देखि २७°५५'४७.५५' सम्म	८५°२४'८' देखि ८५°२९'२१.३५' सम्म	३५६०	१०६३	२०	पैदल
	गाऊखर्क	३३	२७°५५'२२.२७' देखि २७°५७'५८' सम्म	८५°२४'३.४६' देखि ८५°२९'२१.३४' सम्म	३३४६	१३३०	१७	कच्चि सडक
	घ्याङफेदी	१००.५७	२७°५६'५३' देखि २७°०४'५७' सम्म	८५°२३'३६.३८' देखि ८५°२९'५७' सम्म	५१४५	११९०	८	कच्चि सडक
	राउतबेसी	१०.९५	२७°५४'४६.१५' देखि २७°५७'४८' सम्म	८५°२३'१९.२८' देखि ८५°२६'१८' सम्म	१७५३	९५०	१६	कच्चि सडक

निर्वाचन क्षेत्र नं. ३

ईलाका नं.	गा.वि.स.	(व.कि.मि.)जम्मा क्षेत्र फ.	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्यूनतम उचाई (मिटर)	(कोष)सदरमुकाम सम्मको दुरी	पहुँचको माध्यम
५.	तारुका	१५.००	२७°४९'५५.३" देखि २७°५४'४३.२" सम्म	८५°५९'४४" देखि ८५°०९'४४" सम्म	१६३३	४६४	११	कच्ची सडक

ईलाका नं.	गा.वि.स.	(व.कि.मि.)जम्मा क्षेत्र फ.	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्यूनतम उचाई (मिटर)	(कोष)सदरमुकाम सम्मको दुरी	पहुँचको माध्यम
	गोर्स्याङ	३०.१०	२७°५२'९" देखि २७°५५'५८" सम्म	८५°०२'३४" देखि ८५°०५'३९.३" सम्म	३८३८	५००	८	कच्ची सडक
	बुधसिङ	१८.५६	२७°५०'५०" देखि २७°५४'४३.२" सम्म	८५°००'२२" देखि ८५°०३'२०" सम्म	१६३३	४५४	७	कच्ची सडक
	दाङसिङ	१०.००	२७°५३'३०" देखि २७°५५'५७" सम्म	८५°००'२२" देखि ८५°०३'०९" सम्म	१९०३	६०१	९	कच्ची सडक

६.	सामरी	३५.३५	२७°५५'२४.३१' देखि २७°५९'५' सम्म	८५°००'५२' देखि ८५°०५'१३' सम्म	३०८६	८९३	४.५	कच्चि सडक
	कल्याणपुर	३२.७०	२७°५५'८.१०' देखि २७°५७'५१' सम्म	८५°०३'५०.३५' देखि ८५°०८'१८.१५' सम्म	१९२९	६०१	२.५	ग्रावेल सडक
	देउराली	१८.७७	२७°५७'२२' देखि २८°५९'५९' सम्म	८५°०२'५३' देखि ८५°०७'४१.२८' सम्म	३४९३	७६०	३	कच्चि सडक
	बुङताड	१३.५८	२७°५८'४२' देखि २८°००'४९.२' सम्म	८५°३३'८' देखि ८५°०७'३.३९' सम्म	३४००	३०५	४	कच्चि सडक
	बर्सुन्चेत	५.१६	२७°५९'३८.१९' देखि २८°२४'२' सम्म	८५°५९'२५.२५' देखि ८५°०२'३०' सम्म	३३६०	८३३	९	पैदल

ईलाका नं.	गा.वि.स.	(ब.कि.मि.)जम्मा क्षेत्रफल	अक्षांस (उत्तर)	देशान्तर (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्यूनतम उचाई (मिटर)	(कोप)सडकपुक्काम सम्मको दूरी	पहुँचको माध्यम
-----------	----------	---------------------------	--------------------	---------------------	-----------------------	------------------------	-----------------------------	----------------

७.	भाल्चे	३५.७५	२७°५९'२२.२३' देखि २८°०५'२९.९' सम्म	८५°०५'४७.३३' देखि ८५°१०'२२' सम्म	३६७३	८२०	९	पैदल
	साल्मे	३४.३५	२८°००'२०' देखि २८°०५'००' सम्म	८५°३३'७' देखि ८५°०८'००' सम्म	३६२८	१२००	५	पैदल
	काउले	१२.७३	२७°५८'३४' देखि २८°२१'५' सम्म	८५°०७'४' देखि ८५°०८'५५' सम्म	३०००	७५०	४	कच्चि सडक
	किम्टाड	३२.५७	२७°५८'११' देखि २८°०४'४.२७' सम्म	८५°००'२२.२९' देखि ८५°०४'३७.२२' सम्म	३०७९	१२१०	७.५	पैदल
	फिकुरी	८.३५	२७°५८'४५' देखि २८°१३'७.१६' सम्म	८५°०८'३४' देखि ८५°०९'५२' सम्म	२५८०	७२०	५.५	कच्चि सडक

८.	बिदुर न.पा.	३४.५५	२७°५१'२४' देखि २७°५७'३१' सम्म	८५°०६'३२' देखि ८५°०९'५५' सम्म	११५४	४६०	०	कालो पत्रे सडक
	खड्गाभन्ज्याड	१७.९६	२७°५१'२०' देखि २७°५५'२३' सम्म	८५°०३'५७' देखि ८५°०७'००' सम्म	१८६०	४६६	४.५	कच्चि सडक
	मनकामना	९.३३	२७°५८'५१' देखि २८°१३'६' सम्म	८५°०९'०९' देखि ८५°१२'२४' सम्म	१४३४	६४०	२.५	कच्चि सडक

ईलाका नं.	गा.वि.स.	(ब.कि.मि.)जम्मा क्षेत्रफल	अक्षांस (उत्तर)	देश (पूर्व)	उच्चतम उचाई (मिटर)	न्यूनतम उचाई (मिटर)	(का)पा/सदरमुकाम सम्मको दुरी	पहुँचको माध्यम
	तुप्चे	१८.६	२७°५६'१८' देखि २७°५९'५' सम्म	८५°०६'५८.२०' देखि ८५°११'११.३३' सम्म	१८२२	४८०	२.५	ग्रावेल सडक
	चारघरे	१७.३०	२७°५२'८.२०' देखि २७°५५'२६.१' सम्म	८५°०५'३४' देखि ८५°०८'२२.३९' सम्म	१६६८	५१०	२	कच्चि सडक
	नुवाकोट	११३१	२७°४५' देखि २८°२०' सम्म	८५°०' देखि ८५°४५' सम्म	५१४४	४५७	०	

श्रोतः जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, नापी शाखा नुवाकोट ।

१.१.२ प्राकृतिक बिभाजन

भौगोलिक वनावटका आधारमा नुवाकोट जिल्लाका क्षेत्रलाई निम्नानुसार तीन भिन्न समूहमा राखेर विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) नदी बेसी तथा होचा भाग : यो भू-भाग जिल्लाको बीचमा त्रिशुली र यसका सहायक नदीहरूद्वारा थुपारिएको माटो तथा पदार्थद्वारा निर्मित १००० मीटर सम्मको उचाईमा रहेको छ । नदीका टार र गढा (terraces) यसका प्रमुख स्वरुप हुन् । यहाँ फराकिला फाँट र समथर क्षेत्र छन् । होचा भाग भएका र पहाडको बिचमा भएका कारण गर्मीमा ज्यादै गर्मी हुन्छ । नदी धेरै गहिरिएर गएका कारण केही टारमा पानीको ठूलो समस्या देखिन्छ ।

यो क्षेत्र मुख्यतया थानसिङ फाँट, फिर्के फाँट, महादेव फाँट र चाउथे फाँट, गड्खार फाँट, कविलास फाँट, लिखु फाँट, शेरा फाँट, सिमरा फाँट, रैकर फाँट, शोले बेसी, फेदी बेसी, गौरी बेसी, स्याउले बेसी, आँप्रह बेसी, ढाँड फेदी, त्रिशुली र यसका सहायक नदीहरूले बनाएको पागों माटोको टार तथा वेशी सहित यसले जिल्लाको कुल क्षेत्रफलको ११ भाग ओगटेको छ । बट्टार, पिपलटार, गेर्खुटार, आँगुटार, कोल्पुटार, रातमाटेटार, तारुकाटार, दर्शनटार, मैरेटार, बागटार, शहरेटार, खरानीटार, समुन्द्रटार, ताप्केटार र रिठेटार प्रमुख टारहरू हुन् ।

(ख) मध्यवर्ती भिराला पाखा : यो भूभाग जिल्लाको १००० मीटर देखि ४००० मीटर सम्म अग्ला अत्यन्त जटील भू-धरातलको रूपमा अवस्थित छ । यो त्रिशुली र यसका सहायक नदीका दायाँ बायाँ पाखामा तीब्र ढाल सहित विभिन्न दिशा तर्फ फर्किएका पहाडी पाखाको रूपमा छ । पहाडी भिराला पाखा भएका कारण माटोको तह ज्यादै पातलो र भू-क्षयका लागि वढी सम्बेदनशील देखिन्छन् । मानव वस्ती र कृषि क्रियाकलापका कारण यी पाखामा मानव उत्पन्न भू-क्षयीकरण (human induced erosion) पनि वढी देखिन्छ ।

(ग) उच्च पहाडी भाग : यो भू-भाग अन्तर्गत जिल्लाका उत्तरी भागमा ४५०० मीटर भन्दा अग्ला भूभागमा सधैँभरी हिउ पर्ने हिमाच्छादित क्षेत्रहरू पर्दछन् । यो भू-भागमा हिउँको प्रभावबाट निर्मित भू-आकृति तथा वनावटहरू पाइन्छन् । घ्याङफेदी, शिखरबेसी, साल्मे, भाल्चे, उर्लेनी, किम्ताङ र वर्सुन्चेत गा.वि.स.का केही यो क्षेत्र भागमा पर्दछन् । मानव बसोबासका लागि अनुपयुक्त यी क्षेत्र पर्यटनका लागि अत्यन्त मनमोहक छन् ।

१.२ भू-क्षेत्र

भू-वनावटको दृष्टिकोणमा नुवाकोट जिल्ला अत्यन्त जटील र विषम छ । लगभग अर्धचन्द्राकार आकृतिको यो जिल्लाको मध्य भागबाट त्रिशुली नदीले काटेको हुँदा बिच भाग होचो छ भने अन्य सिमान्त भाग अग्ला पहाडी श्रंखलाले घेरिएको छ । उचाई, वनावट, पहाडी पाखा, माटो, जलवायु आदिका कारण जिल्लामा प्रशस्त विभिन्नता पाइन्छ ।

जि.वि.स.वाट उपलब्ध जिल्लाको समोच्च रेखाको digital database लाई ५०० मीटरको समोच्च रेखाको फरकमा विश्लेषण गरेर हेर्दा जिल्लाको भूभागको वितरणमा प्रशस्त उचाईगत विभिन्नता भेटिन्छ (नक्सा ४) ।

तालिका १.२ : उचाई अनुसार भू-धरातलको वितरण

कूल क्षेत्रफल ११९३.७ वर्ग कि.मी.

क्र.स.	उचाई	प्रतिशत
१	५०० मीटर सम्म	१.४६
२	५०० - १०००	२८.९२
३	१००० - १५००	२९.६९
४	१५०० - २०००	२०.६६
५	२००० - २५००	९.८४
६	२५०० - ३०००	३.९६
७	३००० - ३५००	२.७७
८	३५०० - ४०००	१.०७
९	४००० - ४५००	१.१३
१०	४५०० - ५०००	०.४९
११	५००० भन्दा माथी	०.०१

श्रोत : नक्सामा आधारित, २०६३।

जिल्लाको लगभग ८० % भूभाग समुद्र सतह देखि २००० मीटर उचाईमा अवस्थित छ। थोरै प्रतिशत भूमि मात्र धेरै उचाई सम्म फैलिएको छ। उचाईका आधारमा जिल्लाको भू-क्षेत्रको विभिन्नताका साथसाथै यसको भू-वनावट भू-स्वरूप, भिरालोपन, पहाडी पाखा, भौगर्भिक वनावट जस्ता अनेकौँ प्राकृतिक पक्षहरूमा पनि विभिन्नता पाइन्छ। जसको कारण जिल्लामा पाइने हावापानी, वनस्पती, माटो तथा भौगर्भिक पानीको सतह र नदी नालाका प्रवाह प्रणाली समेतमा प्रशस्त विभिन्नता र विषमता पाइन्छ। यिनै विभिन्नता र विषमताका कारण जिल्लाका अनेकौँ विशेषता छन्।

१.२.१ भू-स्वरूप

जिल्लाको भौगोलिक वनावट संगै यहाको भू-स्वरूपमा पनि प्रशस्त विभिन्नता भेटिन्छन् (नक्सा ५)। LRMP Department of Survey/HMG of Nepal को भू प्रणाली नक्सामा उल्लेखित भू-स्वरूपहरू निम्न अनुसार छन्।

तालिका १.३ : भू-स्वरूपका प्रकार र तिनको वितरण

कूल क्षेत्रफल ११९३.७ वर्ग कि.मी.

क्र.सं.	प्रकार	प्रतिशत
१	निक्षेपित भूभाग (Deposited Alluvial Fans and Plains)	३.२
२	पुराना नदी गह्रा तथा टार (Ancient River Terraces and Tar)	४.३
३	सामान्य ढालयुक्त भिराला पाखा	५०.८
४	कृषि योग्य क्षेत्र भन्दा तलका पूर्ववर्ती हिमाच्छादित क्षेत्र	८.२
५	कृषि योग्य क्षेत्र भन्दा माथीका पूर्ववर्ती हिमाच्छादित क्षेत्र	६.१
६	अति भिराला पहाडी पाखा	२७.४

श्रोत : *Land System* नक्सामा आधारित, २०६३।

उपरोक्त नक्सा विश्लेषणका आधारमा जिल्लाको कूल भूभागको ठूलो हिस्सा लगभग (आधा भन्दा बढी) क्षेत्रफल सामान्य ढालयुक्त पहाडी भिराला पाखाको रूपमा छ। यी सामान्य ढालयुक्त भिराला पाखा मध्यवर्ती पहाडी भूभागमा पर्दछन्। यी क्षेत्रमा मानव वस्ती, वुट्यान र कृषिको गह्नाहरूको मिश्रित रूप भेटिन्छन्। उत्तर तथा दक्षिण फर्केका दुवै पाखामा मानव वस्तीहरू छन्। यसका अतिरिक्त अति तीव्र भिराला पहाडी पाखाले जिल्लाको एक चौथाई भन्दा बढी भूभाग ओगटेको छ। यो क्षेत्र जिल्लाको उत्तर र उत्तर पूर्वी अग्ला पहाडी क्षेत्रमा पर्दछ। लगभग १५ % भूभागमा पूर्ववर्ती हिमाच्छादित भू-स्वरूप छन्। केवल ७ % भूभाग समथर नदी निर्मित वेसी तथा टारमा वितरित छ। त्रिशुली र यसका सहायक नदीहरू तादी र लिखु प्रमुख नदी वेसी तथा मैदान हुन्।

१.२.२ भिरालोपनको वर्गिकरण

जिल्लाको भिरालोपन (slope) को विश्लेषण जि.वि.स.मा उपलब्ध ५०० मीटरमा रहेको समोच्च रेखा (contour lines) को digital data वाट ArcView GIS ver 3.1 मा उपलब्ध 3-D मा आधारित १०० मिटरको ग्रीडमा TIN (Triangulated Regular Network) मा प्रक्षेपण गरेर तयार गरिएको छ। उपरोक्त विधिवाट भू-धरातलका ढाल डिग्रीमा वर्गिकरण गरिए अनुसार जिल्लाको पहाडी ढाललाई ९ विभिन्न उप-समूहमा राखिएको छ (नक्सा ६)।

तालिका १.४ : भिरालोपनको वर्गिकरण

कूल क्षेत्रफल ११९३.७ वर्ग कि.मी

क्र.सं.	डीग्री	प्रतिशत
१	० - १०	२५.९८
२	१० - २०	५.८८
३	२० - ३०	३०.२२
४	३० - ४०	२६.७५
५	४० - ५०	९.३८
६	५० - ६०	१.६
७	६० - ७०	०.१६
८	७० - ८०	१.०१
९	८० - ९०	०.०१

श्रोत : नक्सामा आधारित समोच्चरेखा द्वारा प्रक्षेपित, २०६३।

जिल्लाको अधिकांश समथर भूभाग नदीका वेसी र टारमा अवस्थित छ। कूल भूभागको लगभग २६ % यस समूहमा पर्दछ। यही क्षेत्र नै जिल्लाको अधिकतम विकसित र धना जनघनत्व क्षेत्र भित्र पर्छ। जिल्लाको एक मात्र नगर क्षेत्र र जिल्ला सदरमुकाम यही भागमा अवस्थित छन्। ७ - २०° को ढालमा जिल्लाको ३३ % अर्थात एक तिहाई भूभाग पर्छ। पहाडी जिल्ला भएता पनि यस जिल्लामा समतल भू-क्षेत्रको अनुपात निकै राम्रो छ।

जिल्लाको करिब १२ % भूभाग भने अति भिरालो पखामा पर्छ । यो भूभाग मानवीय कार्यका लागि पूर्णतः अनुपयुक्त छ ।

१.२.३ धरातलीय पाखा

नेपालका भू-धरातलीय पाखाको अवस्थिति र तिनीहरूको ढल्काई यहाँ उपलब्ध तातो, चिसो, ओस (Moisture) र भिरालोपन आदि जस्ता कुरामा आधारित हुन्छन् । त्यसकारण ती पाखा पखेरामा मानव वस्ती, क्रियाकलाप तथा वनस्पती र पर्यावरणीय अवस्थामा फरक महत्व राख्छन् । जिल्ला विकासबाट उपलब्ध ५०० मीटर फरकको समोच्च रेखाको तथ्याङ्कमा आधारित ३- D वाट १०० मीटरको ग्रीडमा पर्वतीय पाखाको विश्लेषण गरिएको छ । जस अनुसार जिल्लाका पाखाहरूलाई ९ विभिन्न दिशामा वर्गीकृत गरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ । (नक्सा ७)।

तालिका १.५: धरातलीय पाखाको वर्गिकरण

क्र.सं.	धरातलीय विवरण	प्रतिशत
१	सम्म (flat with no orientation)	३२.७८
२	पूर्व (East)	९.४३
३	उत्तर (North)	५.९०
४	उत्तर पूर्व (North east)	७.११
५	उत्तर पश्चिम (Northwest)	७.७८
६	दक्षिण (South)	९.६७
७	दक्षिण पूर्व (Southeast)	११.१५
८	दक्षिण पश्चिम (Southwest)	८.४९
९	पश्चिम (West)	७.७०

कूल क्षेत्रफल ११९३.७ वर्ग कि.मी

श्रोत : नक्सामा आधारित समोच्चरेखा द्वारा प्रक्षेपित, २०६३ ।

नुवाकोट जिल्लाको अधिकतम भूभागको ढल्काई समथर छ र यसको भुकाव आकास तर्फ छ । यो क्षेत्रमा सामान्यतया सूर्यको प्रकाश सिधा पर्छ । यसका अतिरिक्त अर्को मुख्य अंश दक्षिण, दक्षिण पूर्व र पूर्व मोहोडामा छ । यी सबैमा कूल भूभागको ३० % पर्छ । यो भागमा न्यानो हुन्छ । उत्तर, उत्तर पूर्व र उत्तर पश्चिम गरी जम्मा २१ % भूमी पर्छ जुन सामान्यतया चिसो हुन्छ ।

१.३ माटोको बनाबट र उर्वराशक्ति

LRMP को आधारमा माटोको वनावट र उर्वरा शक्तिलाई निम्न अनुसार उत्पादन क्षमताको विश्लेषण गरिएको छ । (नक्सा ८) ।

- Capability Class I - यो भूभाग नदी किनारका उपउष्ण आद्र हावापानी पाइने समथर टार क्षेत्र र वेसीमा पाइन्छ । सिंचाई उपलब्ध भूभागमा धान, गहुँ, तोरी जस्ता अन्न वाली उत्पादन हुन्छन् । आँप र केरा जस्ता उपउष्ण फलफूल खेती पनि यहाँ गरिन्छ । यस अन्तर्गत ०.८ प्रतिशत भू-भाग मात्र छ ।
- Capability Class II - यो भूभाग नदी उपत्यकाका केही अग्ला भागमा केन्द्रित छ । यहा सिंचाई नहुने टारको वाहुल्यता बढी छ ।
- Capability Class III - पहाडका भिराला पाखामा गह्रा वनाई खेती गरिने क्षेत्रमा यो भू-भाग पर्छ । यस अन्तर्गत ५३.१७ प्रतिशत छ ।

- Capability Class IV - अति भिराला भूभागमा यो क्षेत्र पर्दछ । यसले ओगटेको क्षेत्रफल ३०.७ प्रतिशत छ ।
- Capability Class VI र VII - उच्च हिमाली र लेकाली हावापानी पाइने क्षेत्रमा यो भूभाग पर्दछ । यसले ओगटेको क्षेत्रफल ९.०६ प्रतिशत छ ।

भौगर्भिक बनावट, भूस्वरूप, पहाडी पाखा र ढालले माटोका गुण र प्रकारलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्छ । माटोले जमीनको उत्पादन र अन्य वातावरणीय क्षेत्रमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्छ । LRMP को Land System Map मा उल्लेखित तथ्य अनुसार जिल्लामा प्राप्त माटोको स्वरूप (texture) लाई ६ विभिन्न किसिममा वर्गिकरण गरिएको छ (नक्सा ८) ।

तालिका १.६ : माटोको स्वरूपको वर्गिकरण

कुल क्षेत्रफल ११९३.७ वर्ग कि.मी.

क्र.स.	विवरण	प्रतिशत
१	दोमट (Loamy)	४.५
२	पातलो दोमट (Loamy Skeletal)	९०.०
३	टुक्र्याइलो दोमट (Fragmented Loamy)	२.५
४	वलौटे (Sandy)	०.९
५	वलौटे दोमट (Sandy Loamy)	१.५
६	गेडुला ढुंगा र दोमट (Loam & boulder)	१.४

श्रोत : Land System नक्सामा आधारित, २०६३ ।

जिल्लाको ९०% भन्दा धेरै क्षेत्रमा पातलो दोमट माटो पाइन्छ । दोमट माटोले जिल्लाको ४.५% मात्र भूभाग ओगटेको छ । यो माटो नदीका वेसी तथा टारमा पाइन्छ । यसको रंग धेरै भू-भागमा रातो छ । उच्च पर्वतीय भूभागमा टुक्र्याइलो ढुङ्गा तथा दोमट माटो पाइन्छ । वलौटे दोमट र गेडुला ढुङ्गाहरू जिल्लाका नदी किनारका सिमित भूभागमा पाइन्छ ।

१.४ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र

जिल्लाको अधिकांश जमीन भिरालो रहेको हुनाले भू-क्षय तथा पहिरोको बढी समस्या छ । यस जिल्लाका भू-क्षय हुने ठाउँहरू र हुन सक्ने सम्भावित क्षेत्रको रूपमा ध्याङफेदीको सिसापुर, शिखरबेसी, रालुकादेवी, मदानपुर, बेलकोटको तिगाऊ र पाखुरी, किम्टाङको पुरै गाउँ, कुमरी, गोर्खु, वागेश्वरी, वि.न.पा.को पिपलटार, खड्गभन्ज्याङको मुलावारी र मान्द्रेढुंगा, बुडताङको नाटिया खोला आसपास, काउले र भाल्चेको सीमा क्षेत्र र खरानीटार प्रमुख रहेका छन् । किम्टाङमा वस्ती विस्थापनको समस्या देखिएकोले त्यसका लागि उचित आवास रणनीति बनाउनु आवश्यक देखिन्छ । त्यस्ता क्षेत्रहरूमा भू-संरक्षणका लागि उचित रणनीति बनाई जैविक विविधता कायम राखी नियन्त्रण तथा पूर्व सावधानीका उपायहरू अपनाउनु पर्दछ ।

१.५ जलवायु

उचाई, भौगर्भिक बनावट, भूस्वरूप, पहाडी पाखा र ढालले हावापानीको अवस्थाको सृजना गर्दछन् । तापक्रम, सौर्यशक्ति, वायु र वायुको चाप, वर्षा तथा ओसिलोपना आदिले हावापानी कुन किसिमको हुने सो निर्धारण गर्दछन् । हावापानी नै कुनैपनि स्थानको वातावरणीय अवस्था तथा उत्पादन क्रियाकलापका लागि निर्णायक हुन्छ । जिल्लाको होचा टार तथा नदी उपत्यकामा तापक्रम सधैंभरी उच्च रहन्छ । यहाँ गर्मी मौसममा अत्यधिक गर्मी र हिउँदमा न्यानो रहन्छ । गर्मी मौसममा अधिकतम तापक्रम ३२° से. माथि पुग्छ र न्युनतम तापक्रम १५° से. वरपर

रहन्छ । वैशाख र जेष्ठ महिना अत्यधिक गर्मी रहन्छन् । आषाढ बाट मनसुनको प्रभाव पर्ने हुँदा अन्य जिल्लामा जस्तै यस जिल्लामा पनि पानी पर्न थाल्दछ र तापक्रममा कमीको महसुस हुन्छ । जिल्लाका माथिल्ला केहि उच्च शिखरलाई छाडेर अन्य भागमा भने गर्मीका महिना अत्यन्त मनमोहक हुन्छन् । ती ठाउँमा गृष्मको अधिकतम तापक्रम १५° से. तिर रहन्छ भने न्युनतम तापक्रम पनि ०° से. भन्दा माथि रहन्छ । यी स्थानमा हिउँद अत्यन्त चिसो हुँदा हिउँ पर्दछ र जनजीवन कष्टकर हुन्छ । जाडो यामका महिनामा पनि नदीका वरपरका होचा भागमा तापक्रम धेरै तल जाँदैन । तर बिहान कृहिरो लाग्ने र दिनमा सफा हुने हुँदा मौसममा फेरबदल भइरहन्छ । जिल्लाका मध्यवर्ती पाहाडी पाखामा तापक्रम सामान्यतया मनोरम रहन्छ । त्यसैले यातायातको असुविधा र खेतिपातीका लागि अफ्ठ्यारो भएतापनि भिराला पाखामा मानिसका बसोबास अझैपनि बाक्लै भेटिन्छ । जिल्लाको हावापानीलाई ६ विभिन्न प्रकारमा विभाजन गरिएको छ (नक्सा १०) ।

तालिका १.७ : हावापानीका किसिम

कूल क्षेत्रफल ११९३.७ वर्ग कि.मी.

क्र.स.	विवरण	प्रतिशत
१	उप-उष्ण (Sub-Tropical)	२६.८
२	न्यानो समशितोष्ण (Warm Temperate)	५२.३
३	चिसो समशितोष्ण (Cool-Temperate)	९.९
४	लेकाली (Alpine)	९.५
५	उच्च हिमाली (Arctic or Tundra)	०.३
६	नदी उपत्यका वा नदीघाँटी (River Valley)	१.२

श्रोत : Land System र Land Capability नक्सामा आधारित, २०६३ ।

उप-उष्ण हावापानी मुख्य गरेर ४५० मीटर देखि लगभग १००० मीटरको उचाईका नदीका वेसी टार होचा भागमा स्थित गा.वि.स.हरुमा पाइन्छ । यो हावापानी जिल्लाको २६.८% भू-भागमा पाइन्छ । विदुर नगरपालिका रातमाटे, खड्गभञ्ज्याङ, चारघरे, त्रिशुली नदी वेसीका दुई पिप्ले, तारुका, बुधसिङ, गोर्स्याङ, जिलिङ, गोर्खु र तुप्चे छन् भने तादी खोला किनार तर्फ खानी गाउँ, मदानपुर, गणेशपुर, चौघडा, कविलास र खरानीटार गा.वि.स.का केही भाग पर्दछन् ।

न्यानो समशितोष्ण हावापानी १००० देखि २००० मीटरको उचाइ सम्मका पहाडी भिराला पाखाहरुमा पाइन्छ । यो हावापानीले जिल्लाका आधाभन्दा बढी भूभाग ओगटेको छ । उत्तर तर्फका अग्ला पहाड र बिचका नदीका वेसी तथा टारलाई छाडेर बाँकी सम्पूर्ण भागमा यो हावापानी पाइन्छ ।

चिसो समशितोष्ण हावापानी २००० मिटर देखि ३००० मीटर सम्मका अग्ला भागमा पाइन्छ । यो हावापानीले जिल्लाको लगभग १० प्रतिशत मात्र भू-भाग ओगटेको छ । ध्याङफेदी र शिखरवेसी गा.वि.स.को गोसाई कुण्ड नजिकका भूभाग र साल्मे, भाल्चे र गाउँखर्क र वेतेनी गा.वि.स. तथा शिवपुरी क्षेत्रका केही अग्ला भागमा यो हावापानी पाइन्छ । यहाँ कोणधारी जंगल पाइन्छ ।

लेकाली हावापानी चिसो समशितोष्ण हावापानी पाइने क्षेत्र भन्दा माथी ३००० देखि ४५०० मीटर सम्मका अग्ला भूभागमा पाइन्छ । यहाँ धाँसका चरन पाइन्छन् । हिउँदमा हिउँले ढाकेको पाइन्छ ।

उच्च हिमाली भेग ४५०० मीटर भन्दा माथी सधैँ भरी हिउँले ढाकिने क्षेत्र हो । ध्याङफेदी गा.वि.स.का तीनचुली क्षेत्रमा यो हावापानी पाइन्छ ।

हावापानीका विभिन्नताका कारण जिल्लाका विभिन्न भागमा विभिन्न खालका कृषि उपजका साथै विभिन्न वोट बिरुवा तथा वनस्पतिहरु पाइन्छन् ।

१.६ जलभण्डार

नुवाकोट जिल्ला जल भण्डारको दृष्टिवाट एकदमै धनी जिल्ला हो । यस जिल्लाको त्रिशुली नदीवाट देवीघाट र त्रिशुली जल विद्युत आयोजना संचालन हुँदै आएका छन् । जिल्लामा प्रशस्त मात्रामा जल भण्डार भएको हुँदा जल विद्युतको प्रचुर सम्भावना छ । त्यस्तै टारहरुमा पनि सिंचाई गर्न सकिने ठूलो सम्भावना रहेको छ ।

यस जिल्लाको प्रमुख नदी त्रिशुली नदी हो र यस्का मुख्य शाखा नदीहरु तादी, लिखु, सामरी, फलाखु, सिन्दुरे, छत्रे, कोल्पु आदि हिम श्रृंखला र अन्य पहाडहरुवाट निस्कने अन्य कतिपय खहरे खोलाहरु वर्षायाममा बाढीको रुपमा आउने र हिउँदमा सुक्ने गर्दछन् । यस जिल्लामा रहेका ताल तलैयाहरुमा सूर्य कुण्ड, सागर कुण्ड, वोल्देही ताल मुख्य छन् ।

नुवाकोट जिल्ला पहाडी भूभागमा पर्ने हुँदा भूमिगत पानीको स्रोत त्यति सजिलो छैन (नक्सा १५) । यहाँको कूल भू-भागको ५० % भन्दा बढी भाग ५० से.मी. देखि आधार चट्टान सम्मको पानीको तहमा पर्दछ । नदी किनारका वेसी तथा टार क्षेत्रमा पनि २ मीटर भन्दा बढी गहिराईमा पानीको तहको अनुमान गरिएको छ । २० से.मी. भन्दा कममा पानीको तह भएको भूभागले जिल्लाको ६ % मात्र भू-भाग ओगटेको छ । पहाडका भिराला पाखामा ५० से.मी. भन्दा कम देखि आधार चट्टान सम्म पानीको तह रहेको छ ।

१.७ जिल्लाको भू-भौतिक स्थितिले सिर्जना गरेका समस्या तथा सम्भावनाहरु

जमीनको उत्पादन क्षमता त्यहाको माटोको बनावट, जमीनको स्वरुप र हावापानीमा निर्भर गर्दछ । भौगर्भिक अवस्था र माटोको बनावटका स्थानगत रुपमा ठोस एवं पर्याप्त तथ्यांक उपलब्ध नभएकाले यसको विस्तृत विश्लेषण हुन सकेको छैन । यस जिल्लाको भू-भौतिक स्थितिले विभिन्न समस्याहरु सिर्जना गर्ने गरेको देखिन्छ ।

१. जमीनको राम्रो व्यवस्थापन गर्न नसकिएको कारण माथिल्लो तहको माटो बग्नाले भू-क्षयका साथै उर्वरा शक्ति ह्रास हुने प्रबल संभावना रहेको छ । जसले गर्दा उत्पादकत्वमा उल्लेखनीय गिरावट ल्याउन सक्छ ।
२. जिल्लाको अधिकांश जमीन भिरालो रहेको हुनाले भू-क्षय तथा पहिरोको बढी समस्या छ । अतः यसलाइ ध्यान दिई पर्यावरणीय क्षति नपुग्ने प्रविधिद्वारा मात्र पूर्वाधार विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
३. खेती प्रणालीको विकास गर्दा कृषि वनको विकासमा समेत ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।
४. स्थान अनुसार उपयुक्त खेती प्रणालीको विकासका लागि माटोको गुणस्तरको प्रोफाइल बनाउनु जरुरी छ ।